

melyeket nyelvérzéke netalán homályosan sejtett, az okai iránt tisztába fog jöni. De nem csak az elmélet világában, hanem a cselekvés terén is tesz hasznos szolgálatot a szórend és accentus közti viszony ismerete, még pedig három tekintetben.

Első az, hogy olvasáskor a magyar mondat értelemárnyalatát eltaláltatja; valamint föntebb is érintém. — Szint az a haszná van, másodsor, az idegen nyelvekből való fordításokban, melyekben sok fordításokat elkerültetne. — Harmadik az, hogy útát mutat a helyes szavalásra, melynek vajmi ritka példáját hallani akár szószelekről, akár szinpadról.

Azért hát bátor vagyok ismételni: *his utere mecum!*

FRANCZIA HELLENISTA ÉS A VOLAPÜK.

Dr TÉLFY IVÁN

L. TAGTÖL.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1888.

Három francia hellenista és a volapük.

(Előadott a M. T. Akadémia 1888. márczius 19-én tartott ülésében.)

Nem csak Franciaországot, hanem az egész tudományos világot is háromszoros fájdalommal töltötte el a gyászír, mely rövid időközökben egymásután három elsőrangú férfúnak a halálát jelentette. Ez a három férfiú: Egger Emil, Miller Mánuel és d'Eichthal Gusztáv.

Mind a három buzgón munkálkodék ama nagy szellemi testvérületben, melynek vívmányait akárki hasznára fordíthatja széles e világon.

Mind a három hellén nyelvvel, irodalommal s történelemmel foglalkozék; és pedig Egger a történet előtti időtől a római uralom koráig; Miller a keresztyénség kezdetétől Konstantinápoly bukásáig; d'Eichthal az újabkori hellenizmussal. De ezt nem tevék kizárólag; hanem mind a hárman tevékenységök főtárgyán kívül előszeretettel buvárkodtak egymásnak tanulmányi körében is mert meg voltak győződve, hogy a hellén nép és nyelv soha ki nem halt, hanem hogy az, valamint irodalma is egy félbeszakítottan lánczolat a jelenkorig.

Mind a három német nevet viselt ugyan, de születésre, nevelésre, lelkületre, érzelmekre nézve mind a három tökéletes francia volt.

I. Egger.

Egger Emil 1885-ik évi augusztus utolsó hetében Párisból nyári tartózkodás végett tökéletes egészségben Royatba rándult, hol nyolcz nap mulva megszűnt élni. Az Institut de France első-

rangú tagját s a hellén tanulmányokat terjesztő társaság tiszteleti elnökét vesztette el benne. Franciaország méltán gyászolta; mert ő nemcsak kiváló tanár, nagyérdemű tudós, tökéletes hellenista s fölvilágosodott philhellén, hanem jó, szorgálatkés, becsületes ember is volt. Becsületes úgy a magán-, mint az irodalmi életben, a kinek soha sem lehetett szemére vetni akár rossz tettet, akár rossz szándékot. Egész élete jó eselekedetekből állott s példája által megmutatta azt az erkölcsi jelentőséget, melylyel egy tanár szerény életének birtania kell.

Egger Emil született 1813. évi július 18-án Párisban.

Ő maga így ír a származásáról a *Revue du Monde latin* 1884-ki évfolyamában:

«Én francia polgár vagyok s ime e szó *francia* emlékeztet a *frankokra*, a kik hajdan elfoglalták a római Galliát s nevüket adták neki. Születtem Párisban egy atyától, a ki Orléansban született és a kinek atyja Karinthiában jött a világra. Anyám burgundiai származású volt. Ugy a burgundiaiak, mint a karinthiaiak a német fajhoz tartoznak. De erről a részről némi bonyodalmak vannak az én származásomban, mert előttem van egy szótár arról a német dialectusról, melyet Klagenfurtban beszélnek, s ebben elég szláv szó fordul elő. Bizonyos ugyanis, hogy a szlávok hatalmukba kerítvén egykor ezt a vidéket, ott letelepültek. De ez még nem mind. Ha kalandos nagyravágyás bántana, classicus emlékeimben találhatnám Virgilnek következő verseit, melyek följosítanak büszkeségemet, hogy talán a trójaiak koráig vigyem vissza családi fámát:

Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,
Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
Regna Liburnorum. (*Aeneis* I, 242—244. v.)

«Már pedig Illyria és Liburnia nagyon közel volt atyai őseim bölcsőjéhez. A mi régi királyaink sokáig azt gondolák, hogy fajuk szerzője bizonyos Frankus volt, Hektor fia.*) Miért ne lehetne tehát egy klagenfurti polgár unokájának egy őse a futamodó trójaiak között, kik háromezer évvel ezelőtt az Adriai tenger partjaira érkezvén, az Alpések valamely lejtőjén letelepültek? De közeled-

*) Hektornak csak egy fia volt, t. i. Astyanax. (T. I.)

jünk a komoly történehez. A római *fasti consulares*ben két Eggiust találok, az egyiket Traján, a másikat Commodus uralkodása alatt. Ime az etymologia a latin világba s elég előkelő személyek társaságába visz föl. De félre tevén az ethnologiai ábrándokat, elmellőzöm mind azt, a mi származásom hálózatát bebonyolítaná, és csak arra a kérdésre szoritkozom, hogy minő része lesz a gyermekeimbe átment véreben azon elemek mindegyikének, melyeket családom eredetében bizonyossággal találok.»

Egger nagyatyja 1770-ben hagyta el Klagenfurtot s Orléansban telepedett le, hol francia leányt vett nőül. Fia, Egger Gaston Miksa, a ki 1779-ben született, Orléansból távozván, Párisban kereskedést nyitott, hogy családjának gazdagságot szerezzen. De nagyon kedvelé a mechanikát és a physikát is s mindig valamely új találmányon törte a fejét. A francia ipar hetedik kiállításán 1827-ben, mely a Louvre-ben 62 napig tartott s melyen 1695 kiállító vett részt, bemutatott egy szállítható sátrat az induló katonacsapatok számára. De a hadi főhatóság el nem fogadta; látható azonban még most is a művészetek és mesterségek conservatoriumának múzeumában. Még más találmányokra is fordította idejét, de épen ez által elhanyagolta a kereskedelmet oly annyira, hogy 1830-ban vagyontalanul halt meg. Fia, Emil, a ki épen akkor volt lyceumi tanfolyamát bevégezendő, magántanítás által tartá fenn anyját s nővérét, Idát, a ki maga is virágfestésben oktatót másokat.

Habár a magántanítás nagyon elfoglalta Egger Emilt, mégis oly szorgalmas volt, hogy a *Journal général de l'instruction publique* számára is írt cikkeket s azonkívül hallgatta Boissonade, Burnouff és Hase előadásait, hogy elnyerhesse az irodalmi tudóságot, mely kívánata 20 éves korában teljesült. Tudori értekezésének tárgya volt a tarentumi Archytas élete, iratai és tanai; s abban azt bizonyította, hogy az Archytas neve alatt ránk maradt töredékek csakugyan tőle származnak. (De Archytæ Tarentini, pythagorici, vita operibus et philosophia disquisitio. Parisiis, F. Didot, 1833.)

Egy évvel reá kinevezték a classica irodalom tanítására a lyceumok felső osztályaihoz.

Ebben az állásban foglalkozék Longinussal, kinek fennmaradt iratait ki is adta. (Longini quæ supersunt Græce; post edit. Lipsi-

ensem 1809. aucta et emendata. LXXVI 253 l. Paris. Bourgeoi-Maze, 1837.)

1840 óta Egger a Faculté de Paris-ban, mint a híres Boissonade utódja, helyettes tanári minőségben 15 évig működött; mert jóllehet Boissonade visszavonult, mégis ő volt a rendes tanár s ezért csak halála után nevezték ki Eggert rendes tanárnak, a ki ebbeli tanári munkálkodását 1884-ig szakadatlanul folytatta.

1845-ben nőül vette a tudós, de vagyontalan Dehèque lányát, kivel negyven évig boldog házasságban élt. E házasságot lehetővé tette Egger egyik barátja, Chopin Károly Ágoston, ügyvéd és költő, a ki végrendeletében vagyonának egy részét Egger Emilnek hagyta. Hol lehet ma ilyen barátságot találni?!

Előadásainak gyümölcseül bemutatta a közönségnek 1849-ben ama munkáját, melyben a hellének kritikájának történetéről írt, hozzáesatolván Aristoteles *Poetikáját* s *Problémáinak* kivonatát francia fordítással és magyarázatokkal. (Introduction à l'étude de la littérature grecque. *Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs, suivi de la Poétique d'Aristote et d'Extraits de ses Problèmes avec traduction française et commentaire.* VIII—548 l. Paris, Durand.) Ez egy tökéletes mű, melyből látjuk miképen haladt a helléneknél a kritika a legrégibb időktől a középkorig. Egger úgy ír e munkájában Socratesről és Platoról, mintha ő maga hallotta volna őket a *szépről* értekezni. Aristoteles *Poetikájának* fejtegetésében a művészet bölesészetét adja elő, és pedig a tárgyhoz illő egyszerűséggel s átlátszó világossággal. Az első kiadás már régen elfogyott s midőn Egger a második kiadáshoz írta a zárszót, megszűnt élni, 1885-ik évi szeptember havában, úgy hogy az csak halála után jelent meg. (Paris, 1886. Pedone-Lauriel.)

Azután tanulmányai tárgyává tette Apollonius Dyscolust (2-ik század Kr. u.), a ki a hajdankori tudományos hellén nyelvtan legtekintélyesebb képviselője; mert ő visszautasítván elődeinek ábrándos etymológiáit, tények észleletére alapította nyelvtani elméleteit. Egger elbeszéli Apollonius Dyscolus életét, jellemzi irányát s rendszerét, s előadja a szók különféle fajaira, a mondattanra, hangsúlyozásra, hangmennyiségre, etymológiákra s helyesírásra vonatkozó tanait. Ezekből azt következteti Egger, hogy Apollonius Dyscolus, a ki a hellén nyelven kívül mást nem ismert, egy valódi nyelvbölcészetet hagyott reánk, mely minden nyelvre alkalmazható s hogy

Apollonius Dyscolus munkái képezik a legjobb forrást, melyből a mai nyelvtudomány is hasznot merithet.*) Megjelent 1854-ben e cím alatt: Apollonius Dyscole. *Essai sur l'histoire des théories grammaticales dans l'antiquité.* 349 l. Paris, Durand.

Munkálatai következtében az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres fölvette Eggert 1854-ben tagjai sorába; de ezért nem fordított hátat a munkálkodásnak, a mint ezt némely akadémikusok, megválasztatásuk után, tenni szokták, hanem új erővel folytatta tudományos kutatásait, melyek a hellén hajdankor majdnem minden nevezetes tüneményét fölkarolták. 1860-ban jelent meg értekezése a közjogi szerződésekről Görögország hősi korától a keresztyenség első századáig. (*Mémoire historique sur les traités publics dans l'antiquité, depuis les temps héroïques de la Grèce jusqu' aux premiers siècles de l'ère chrétienne.* Paris. Második kiadás ugyanott 1866.)

Egger tagja volt 1864-ben ama bizottságnak, melyet az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres a végett küldött ki, hogy adjon jelentést a közoktatási miniszter kérdésére, vajjon nem volna-e czélszerű a jelenkori hellének nemzeti kiejtését az iskolákban elfogadni? A jelentés, melyet Dehèque olvasott föl az akadémiának 1864-ki november 18-án tartott ülésében, lényegére nézve a következő: «Az önök bizottsága egyhangúlag úgy vélekedik, hogy alkalmoszerű s hasznos volna, lemondani a közoktatásban az úgynevezett erasmusi kiejtésről s úgy ejteni ki a görög nyelvet, a mint azt az egész Keleten kiejtik. A bizottságot ezek az okok bírták e véleményre: Konstantinápoly bevétele előtt s a végzetes 1453-ki év után ama hellén tudósok, kik Olasz- és Franciaországba jöttek, irodalmuk kineseivel magokkal hozták a nálok hagyományos és nemzeti olvasási módot. Szabályosan hangsúlyozott, dallamos és zengzetes kiejtésök föntartotta magát az összes tanintézetekben a XVI. század közepéig. Ekkor némely tanárok, kik nem voltak többé a híres hellén menekülteknek közvetlen tanítványai, lemondtak a szokás s hagyomány által szentesített kiejtésről s Homért és Platót saját országuk kiejtése szerint kezdték olvasni. Azóta ez a kiejtés mindinkább elterjedt, habár el van ismerve, hogy nincsen előzménye, nincsen hagyománya, s hogy kiváló lángelmék

*) L. Télfy: *A classica philologia encyclopaediája.* 50, 52, 53. 1.

részéről mindig voltak ellenzői. Maga Erasmus sem fogadta el saját használatára ezt a kiejtési újítást. Menagius, Reuchlin tanítványa mondá: «én úgy olvasom és ejtem ki a hellént, mint egész Görögország ma olvassa és kiejti. A kik másképp olvassák és kiejtik, azok makacsok és elfogultak». A hellén nemzeti kiejtést követték Villoison, Thurot, Boissonade, Mablin, kiknek emlékét mindig tiszteletben fogja tartani az École Normale. Az újítók azt állítják, hogy a görögöt csak mint irodalmi gyakorlatot, mint holt nyelvet kell tanulni. De alaposan tévednek. A hellén költészet, melynek hangzatosságát a régiek joggal magasztalák, ha az újítók szerint olvassuk, csak elferdített, hamis hangokat hallat. Thucydides és Demosthenes szólásmódjaiban semmi sem marad meg többé az újítók kiejtése szerint, abból a hangkellemből, melyben erejük és szépségök rejtett. S vajjon kihalt-e a nemzet is? Bizonyosan nem. A hellén nyelven írt evangéliomok s egyházi könyvek használata által megtartotta nyelvét és hitét. Soha sem szűnt meg nemzetiségét nyelve által nyilvánítani. S ha e nemzet annyi viszonytagságok között meg tudta őrizni őseinek írását, nem tartotta-e volna meg, legalább legnagyobb részében, olyan nyelvnek a kiejtését, melyre büszke és féltékeny, mint őseitől öröklött legszebb hagyományra. Már Salvandy miniszter is tervezte a valódi hellén kiejtés visszaállítását 1846-ban Alexandre, tanulmányi főfelügyelő, javaslatára, a ki annak szükségét bebizonyította, s habár akkor a szabályrendelet elmaradt, mindamellett a felső oktatásban visszatértek már a régi, valódi nemzeti kiejtéshez. Az École Normale-ban, a Collège de France és Sorbonne előadásain, sőt Toulouseban is alkalmazták a keleti kiejtést. Méltó tehát, hogy a mostani miniszter állítsa vissza a közoktatás minden fokán azt a hellén kiejtést, mely hajdan Konstantinápolyból származott ide s mely ma Konstantinápolyban és Athénben otthonos. S mi a közvetlen haszna a valódi, nemzeti hellén kiejtésnek? Ennek a nyelvnek az összhangzata, melyről az erasmusi mód szerint, fogalma sem lehet valakinek, nyilvánul s érezhetővé lesz; az olvasás, a szóolás kellemmel és bájjal telik meg; az etymológiák világosakká lesznek; a szójátékok könnyen megérthetők; a szövegkritika segédeszközököt talál a kéziratok másolói által elkövetett hibák kiigazítására; s végre érintkezésbe lépünk egy egész nemzettel.

E jelentés felolvasása után Egger felyelmeztette az akademiát,

hogy a mai hellének kiejtése mindig nagyobb tekintélyű, mint az iskoláknak mesterséges, csinált s önkéntes kiejtése. Annak az elfogadását tartja tehát az egyedüli eszköznek, hogy előbb a hellénnel és azután Európa többi népeivel érteessük meg magunkat.

Erre az akademia a jelentést, egy szavazat kivételével, egyhangúlag elfogadta.¹⁾

A reá következő évben Egger volt az akademia elnöke s a február 3-án tartott ülésben ő volt szives «*Studien über die Alt- und Neugriechen und über die Lautgeschichte der griechischen Buchstaben*» című munkáját az akademiának dicsérőleg bemutatni.²⁾

Egger buzgó közreműködésével keletkezett 1867-ben, ellensúlyozásául ama törekvésnek, mely a görög nyelv tanítását vagy megszüntetni, vagy tetemesen meg akarta szorítani, az *Association pour l'encouragement des études grecques en France*, melynek tagjai (számra nézve 760) nemcsak Franciaországnak legkiválóbb férfiai, hanem nagyszámú hellének is.

1869-ben Egger volt e társulat elnöke s közgyűlésén a többek között így nyilatkozott: «Hellas elfoglalja Franciaországot; de e békés elfoglalás miatt nem kell aggódni, mert a társulat azt látja a hellenismusban, a mit hajdan a Renaissance buzgó napszámosai láttak benne, t. i. a polgárisodásnak elemét, melynek meggyöngyítése veszélyvel fenyegetné Franciaország közoktatását s erkölcsi tekintélyét.»³⁾

1869-ben jelent meg a *hellenismus Franciaországban* című munkája. (*L'Hellenisme en France. Leçons sur l'influence des études grecques dans le développement de la langue et de la littérature française.* Paris, Didier. Két kötet.) Ez a legtökéletesebb, legkellemesebb s legnépszerűbb munka, mely Egger tollából került ki. Mindazok, kiket a hellén és francia irodalom érdekel, gyönyörrel és haszonnal olvasták e munkát, melyben Egger kimutatta,

¹⁾ L. *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus de séances de l'année 1869.* Paris, Durand. 331—337. l.

²⁾ U. o. 1865, 7. 20—22. l.

³⁾ L. Télfy: *A görög tanulmányok Franciaországban.* (A M. T. Akadémia Értejtője. 23-ik ülés 1869.)

hogy mennyivel tartozik a francia nyelv és irodalom a hellén nyelvnek s irodalomnak, s kiemelte ama szoros köteleket, mely Franciaországot a régi és mostani Hellashoz fűzi. E munka Egger tudományának maradandó emléke s irodalmi dicsőségének egyik fő jogezíme. E munkában leírja a Stephanusok (*Les Étiennes*) családjának érdemeit is a hellén tanulmányok előmozdítása körül.*)

Az *Association* egyik ülésén (1873) Rankavis Sándor, párisi görög követ, előadást tartott arról, hogy csak a hellének görög kiejtése az igazi. Ő elmondta, hogy ifju korában Németországba érkezvén, ott épen valamely iskolában nagy hallgatóság előtt egy tanuló nagy páhossal elszavalta görögül Sophoclesből Ajax monológját. A szavalat után minden szem Rankavis felé fordult s azt kérdezték tőle, hogy mit mond erre? Ő pedig azt válaszolta: «nem érték németül». — Ugyan ilyen tanodai ünnepélyen jelen volt egyszer Amerikában. S midőn a görög szavalásnak vége volt, azt kérdezte egy amerikaitól, hogy minő népnek a nyelve ez? Az amerikai pedig felelt: «hiszen ez görög nyelv». Ekkor Egger, a ki elnökölt, elismerte ugyan, hogy Rankavisnak igaza van, de még is azt az indítványt koczkáztatta, hogy az erasmianusok tegyenek sok pontban engedményeket a hellének nemzeti kiejtésének, de a hellének is némelyekben az erasmianusoknak. Erre felszólt az öreg Didot s azt mondta, hogy igazság és hazugság között nem történhetik egység. Így írja ezt maga Rankavis az *Εσπερις* című folyóirat 1887. évi 156-ik számában. Egger gyakorlatilag ugy oldotta meg a kérdést, hogy előadásaiban, midőn hellén írókat magyarázott, az első félórában a jelenkori hellének nemzeti kiejtését követte, a második félórában pedig az erasmusi olvasáshoz alkalmazkodott. Az első által az igazságnak hódolt, a második által pedig kímélte az erasmianusok elfogultságát.

Ez minden esetre józanabb eljárás, mint azoké, a kik nálunk görög nyelvtanokat irnak, de egy szóval sem említik, hogy az ő iskolás kiejtésökön kívül van még más, melyet hat millió született görög használ. Ez bizony vétkes mulasztás.

Tanári teendőit nem végezte kényelmesen; mert majdnem minden évben más és más tárgyat adott elő a hellén philologia

*) L. Télfy főnőbb idézett cikkét az *Értesítőben*.

roppant tárházából. Ilyen tárgyak voltak: a hellén vígjáték általános története; — Plato Politikájából a drámai költők kritikájára vonatkozó helyek magyarázata; — Hellasnak politikai s törvényszéki ékesszólása Sólontól Nagy Sándorig; — a hellén irodalom Traján s az Antoninusok korában; — Homér és Hesiod költeményeiről; — a hellén irodalom Hesiodtól Periklesig; — Perikles kora; — a hellén irodalom Nagy-Sándortól az első Ptolemaeusokig; — a Ptolemaeusoktól Augustus koráig; — Augustus kora; — a hellén irodalom az első két keresztény században s a hellén bölcsészek- és nyelvészeknek az általános nyelvtanra vonatkozó elméletei; — a drámai költészet története Hellas meghódításáig a rómaiak által; — a kritika új szelleméről a hellén irodalomban; — a hellén irodalom áttekintete Marcus Aureliustól Theodosiusig s főleg azok az írók, kik a kereszténység küzdelmeiben a pogányság ellen részt vettek; — az epikai költészet Pericles koráig; a hellén történetírók és szónokok a peloponnészi háborútól Nagy-Sándorig; — ugyane tárgy Nagy-Sándortól Augustus századáig; az irodalom újrászületése nyugaton s különösen Franciaországban; — főbb hellén írók ama befolyás tekintetében, melyet irataik a francia irodalom fejlesztésére gyakoroltak; — a politikai forradalmak befolyása a hellén vígjátékre; — az athéni tragédia Euripides után; — a Kelet a macedóniai hódításkor; — a bölcsészeti irány Athénben, Theophrast, alexandriai iskola, Eratosthenes; — pásztori költészet a helléneknél; — az idegen s főleg a sémi irodalmak behozatala a helléneknél; az ó testamentom hellén magyarázóinak és Josephus Flavius szónoki módszere; — Polybius és sicíliai Diodor; — Plutarch; — a sicíliai vígjáték, Epicharmus, Sophron; — a drámai mese ideális jelleme az athéni színpadon; — általános észrevételek a nők szerepéről az athéni vígjátékban s különösen Aristophanes darabjaiban; — Aristophanes *Felhői*. Aristophanes és Socrates pöre; — a színészek története a hajdanokban; — a hellén próza eredete, történet és bölcsészet; — Hesiod és a cyclicus költők; — Herodot életrajza, munkájának terve, bizonyosságának értéke, bölcsészete; — Thucydides politikai bölcsészete; — Xenophon; — az ó- és újkori hellén nyelv s kiejtése; — Plutarch erkölcsi munkái s hasznuk korának vallásos történetére nézve; — a hellén nyelv története Homértól a kereszt-

tyénség első idejéig; — a tanköltészet az alexandrinusokig; — a Cyropedia vagy az Utopia Hellasban.

A borzasztó 1870/71-ik év nem verte le Egger bátorságát. A gyújtogató bombáknak közepette is folytatta előadásait a Sorbonneban, a Commune harezának kitöréseig. Páris ostroma alatt pedig mint nemzetőr is teljesíté kötelességét, őrt állva a rögtönzött sütődék s mézszárszékek előtt, hol türelemre szólítá fel a nőket s gyermekeket, kik meztelen lábbal a hóban, fejük fölött repülő tüzes golyók alatt zúgolódás nélkül vártak a sovány ételre, melyet a kormány nyujthatott nekik, mialatt atyáik, férjeik s fiaik szemébe néztek az ellenségnek!

A háború s a Commune után következő években különféle hellén irodalmi tárgyakat adott elő a Sorbonneban; például a hellén irodalmat a Kr. előtti VI. században; — a drámai művészet történetét főtekintettel az ó- és új comedia költőire; — a hellén történetírókat Herodottól Polybiusig; — az okmányokat, beszédek, leveleket, hivatalos iratokat, melyeket a történetírók Herodottól kezdve Dio Cassiusig fölhasználtak; — a hellén történetírók összehasonlítását Herodottól kezdve halikarnasszi Dionysiusig, a tekintélyesebb francia történetírókkal Voltaireig; — a hellén nyelv történetét-főíratok alapján; — a hellén nyelv és irodalom áttekintését az e tanításra alkalmazott különféle módszerek méltatásával.

Természetes, hogy 44 évi tanárkodása alatt ugyanegy előadási tárgya ismételve került elő; de bár a tárgy ugyanaz volt, különbözött az előadás; mert ő figyelemmel kísérvén mind azt, a mi időnkint a hellén philológiát illetőleg Európában a könyvpiaczon és folyóiratokban megjelent, e szerint bővítette s változtatta az ismételve-előforduló tantárgy-előadását.

És ez a valódi egyetemi tanárnak a föladata, nem pedig évenként ugyan egy dolgot egy módon előadni.

1879-ben érte őt a legnagyobb csapás, mely tudásra s tanárra nézve a legborzasztóbb. Elvesztette szeme világát. De ennek daczára öt évig tartott még előadásokat a Sorbonneban s bámulatra ragadta hallgatóit, midőn Homérból, Pindarból, Thucydidesből; Demosthenesből hosszabb helyeket könyvnélkül idézett.

Lemondván tanári székéről, nem adta át magát a semmittevésnek, hanem titkárának dictálta gondolatait, észrevételeit,

leveleit, hellén, latin és francia verseit, melyeket különféle alkalmakra költött.

1880-ban megküldtem Eggernek hellén nyelven irt dolgozataimat, melyek egyetemünk évszázados ünnepe alkalmával *Συγγραμμάτεια Ἑλληνικά* — *Opuscula Graeca* czíme alatt jelentek meg.

Egger a következő levéllel válaszolt:

«Páris, 1880. május 26-án. Uram, valóságos halálával fogadom szíves s tanulságos ajándékát, melyet dolgozataival hozzám intéz. Ez megújítja részemre immár régi összeköttetésünk emlékét, mely, úgy hiszem, a hellén nyelv kiejtése dolgában kezdődött. Noha jól vagyok megbarátkozva ezzel a nyelvvvel, melyet negyven éven túl tanítok, még sem merek azzal élni, hogy önnek válaszoljak. Némelykor megtörtént, hogy hellénül irtam egy lapot, de leginkább versben, a hol úgy látszik több szabadságot engedhetünk meg magunknak, mint a prózában, mely arra féltékeny, hogy classicai legyen. De legalább van biztosítékom, hogy olvasás által hasznomra fordíthatom az ön értekezéseit. Igaz ugyan, hogy ezentúl, midőn már majdnem vak lettem, szükségem van, hogy egy titkár szemeihez folyamodjam. De hála e ségélynek, mostanig folytathattam philologiai munkáimat s egyetemi előadásaimat. Nem sokára lesz talán szerencsém, hogy barátaim egyike által elvitethetem önhöz a *Notions élémentaires de grammaire comparée* utolsó s új kiadását, egy kis munkát, mely hozzájárult, hogy tanodáinkban hasznosan terjessze el e tanulmányok iránti kedvet, melyekben hajdan szerencsém vala az idős latinista, Burnouf és fia, a nagy indianista, által vezetetni. Nagyon óhajtom, hogy szerény ajándékom önt érdekelje. Az legalább tanujelül fog önnek szolgálni szívélyes kartársi érzelmeimről. Egger E. 68, rue de Madame.

U. i. Nincs-e a pesti philologiai könyvkereskedésnek rendes és alkalmas levelezése a párisival? Én sokáig kerestem önnek Hellén törvény-gyűjteményét s csak egyetemi könyvtárunkban, a Sorbonneban, találtam. Ez olyan könyv, mely megérdemelné, hogy jobban ismerjék philologusaink és történetíróink, kiknek nagy szolgálatokat tehet.»

Rövid idő múlva csakugyan megküldte említett munkájának 8-ik kiadását. A czímlapra ezt írta föl: A monsieur le

professeur Tély *εὐτελής ἀντιδωρον* (egyszerű viszontajándék).
E. Egger.

Eggernek e munkáját Bartal Antal fordította magyarra, bővítve hazánk classica-philologiai adataival.

Halála előestéjén küldte Renannak, a ki előbb tanítványa, azután pedig negyven évig barátja volt, ezt a distichont:

Solem luna comes pallenti luce salutem
Et sequitur lento semper amica gradu.

Renan még azon este így válaszolt:

Sol habet ardorem, divina silentia luna;
Non video soli luna quid invident.

De a választ el nem küldte, mert másnap reggel elhozták neki a táviratot kitünő barátjának haláláról.

Brazília császára értesülvén Egger haláláról, a következő sorokat írta a *Journal des Savants* egyik munkatársának:

«Egger neve hiányozni fog a *Journal des Savants*ban s én kérem önt, ha ez szokásban van, kijelenteni az önök akadémiájának, mennyire sajnálom ezt a veszteséget, mely oly nagy mind azokra nézve, a kik a hellén irodalmat szeretik. Egger úr mindig szeretetre méltó volt irántam s én sohasem fogok megelégedezni az ő előadásairól a Sorbonneban, sem pedig társalgási modoráról, mely barátaivá tette mind azokat, kiknek szerencsésük volt, őt hallgatni. — Rio 1885, september, Don Pedro d'Alcantara.»

Egger sírjánál magasztalták polgári, tanári s írói érdemeit Desjardins, Himly, Hauréau, Jourdain, Saripolos; a *Journal des Débats*ban pedig Renan, a *Temps*ban Bréal, a *Monde*ban Huit, a *Revue du monde latin*ban és az *Esra*-ban Bikélas, a *Journal de Genève*ben Sabatier, a *Mémoires de la société de l'Orléanais*ban Bailly, a *Faculté des Lettres* előadásában Croiset, az *Association pour l'encouragement des études grecques en France* 1885-ki és 1886-ki *Annuaire*jében Queux de Saint Hilaire.

Egger soha sem foglalkozott a napi politikával. Ő megelégedett Aristoteles Politikájával és Xenophon Háztartásával. Ő meg volt elégedve személyes világos véleményével. Ezt el nem titkolta, de nem is fitogtatta. Azért tisztelte őt minden kormány ama szolgálatokért, melyeket a tudománynak s az ifjúságnak tett. Lajos Fülöp parlamentarizmus monarchiájában a becsületrend lo-

vagja, III. Napoleon alatt tisztje s a harmadik köztársaságban commandeurje lett. Egyik kormány sem nézett tehát arra, vajjon korteskedett-e mellette vagy nem, hanem irodalmi s tanári érdemeit tüntette ki.

Csak egyszer keserítették meg saját tanártársai. Patin halála után azt gondolá Egger, hogy 36 évi tanári szolgálata őt jogositja föl a dékáni hivatalra. Franciaországban a dékán mást jelent, mint nálunk. Ott a dékánt nem választják évenként, hanem a szolgálati évekre nézve legidősebb tanárt élte hosszúáig. A dékán tehát ott korelnök. E korelnökség lett volna Egger pályafutásának megkoronázása. De a tanári kar máskép ítelt. Nem akarta Eggernek azt a 15 évet beszámítani, melyeket mint helyettes tanár töltött a Sorbonneban, mintha bizony azok, kik véletlen esélyek következtében előbb lettek rendes tanárok, nagyobb érdemeket szereztek volna a közoktatás terén.

Második hazája gyanánt szerette Hellast, mert kora ifjúságától fogva philhellén vala; s jóllehet soha sem volt Hellasban, még is a legnagyobb érdeklődéssel kísérte abbeli törekvéseit, hogy szerezze vissza a mai világban azt a nagy helyet, melyet a hajdankorban elfoglalt. Örömmel ismerte el haladását, olvasta hírlapjait. A mai Hellast mindig úgy tekinté, mint a réginek törvényes lányát s egyaránt szerette mind a kettőt. Vendégszerető háza találkozási helye vala a Párisba érkező helléneknek, mert ő volt az ő- és újhellen irodalom köztársaságának valóságos consula. Azért siratták halálát Athénben szintúgy mint Párisban.

Egger a vallásosságtól áthatott életet élt. Ezt bizonyítják az ő jegyzetei, melyeket halála után kéziratok között találtak. Ilyenek például a következők:

«Mily szomorú látvány ez a világ javaink állhatatlanságával s életünk rövidegével, ha a lélek nem találna magán kívül s maga fölött egy támaszt! . . . Ennek az életnek a nyomorai nem lehetnek önczél. Szent s édes kötelei, melyek családomhoz, barátaimhoz, tanítványaimhoz fűznek, nem szakíthatók el a halál által. Az itteni és a más világ között van a lelkek közlekedése, melyhez hévvel ragaszkodom. Isten létezik, igazságos s nekem szükségem van az igazságára, nem annyira miattam, mint amaz ezer és ezer lélek miatt, melyek talán szerencsétlenebbek mint az enyim.

«Szeressétek egymást valamint én szerettelek titeket. Ez Jezus-Krisztus szava. Ezt önmagunkra alkalmazni, talán nagyra-vágyás. De a szeretetnek egy szava úgy a szegénynek mint a gazdagnak a kenyere. Szeretni és tanulni nagy szerencse s nagy becsület, melyek nélkül keveset ér az élet s melyek egyedül biztosíthatják jövőnket.

«Lehetséges-e, hogy egészen meghaljak? Nem, mert szeretek; mert tudok; mert szükségem van jobban szeretni s többet tudni; mert ha nekem ebben az életben az örömek jó része jutott osztályomul, más ezren és ezren, kik érdemesebbek mint én, csak szenvednek. Ennyi bevégzetlen vagy az igazság ellen betöltött rendeltetés valamely viszonzást követel. Hány lényre nézve volna az élet keserű csalódás, ha valamely mindenható akarat nem tartaná föl magának a jogot a legfelsőbb jóvátételre! Én magamban érzem az igazság eszméjét s ez elegendő nekem arra, hogy szellemem rövidlátásán túl egy Istent állítsak, tulajdonságainak teljében.

«Felettünk s a látható világ felett van valami, a mit minden ember állít, de a mit az emberek különféleképen szoktak fölfogni s meghatározni. . . . Én egyszerűen azt mondom, hogy ez az Isten. S ezt tartom én ama nagy kérdés legészszerűbb megoldásának, melyet minden emberi öntudat maga elé tűz. Ezt azért mondom egész bizalommal, mert ez majdnem az összes emberek véleménye, mert a monotheismus és polytheismus között a különbség inkább látszólagos mint valóságos, s mert az egyedüli meggondolt eltérések csak némely szellemek véleményeiben vannak, melyekben nem kell ugyan az erőt s nagyságot félreis-merni, de melyek épen ezért a közönséges utakon kívül keresik a közönséges igazságot s következőleg csak magokért gondolkoznak, nem pedig az emberiségért. Az Isten, a kire öntudatom szorúl, szükségképen véghetetlen s tökéletes lény, s az ő Gondviselésének szükségleg ugyan ezekkel a tulajdonságokkal kell birnia. Ezzel az eszmével erőlködés nélkül társítom a jövőre való eszmét, mely nélkül mindent e világon ellenmondásnak s igazságtalanságnak tartok.

«A keresztyének Istene leginkább megfelel lelkom szükségé- nek. De nagyon sokat tudni róla, ép úgy elriaszt engem, mint nagyon keveset tudni. Vannak ugyan még kételyeim, de ezek

meghagyják nekem a gyöngédséggel telt tiszteletet, melylyel anyám hitvallása iránt viseltetem. E kételyek nem választanak el engem ama kedves lényektől, melyek a hitben, a vallás gyakorla- tában támaszt s mindennapi vigaszt találnak. A jó keresztyén természetesen az én barátom, föltéve hogy az élet viszonyaiban azt keresi, a mi az embereket egyesíti».

Egger összes munkáinak és számos folyóiratokban megjelent dolgozatainak teljes jegyzékét kiadta a 19-ik évfolyamban, 1885. az *Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France*. Ebből kitűnik, hogy Egger írt 20 nagyobb és 10 kisebb önálló munkát s 930 cikket.

Az *Association pour l'encouragement des études grecques en France*, melynek Egger háromszor volt elnöke és több év óta haláláig tiszteleti elnöke, föllállította 1886-ik évi május 30-án dél-után 4 órakor a Montparnasse temetőben az ő bronz mellszobrát, gránit talapzatra, a következő felirattal: *A la mémoire de Émil Egger, membre de l'Institut, professeur à la faculté des lettres*

1813—1885.

l'Association pour l'encouragement des études grecques en France.

S ez alatt e distichonnal:

Quantalibet casulit in his sapientia terris
Jamdudum alterius lucis amore trahor.

S ez alkalommal ismét Queux de Saint-Hilaire, Bikétas Croiset s Renan tartottak nagyszámu közönség előtt beszédek.

II. Miller.

Miller Benignus, Kelemen, Emanuel született Párisban 1812. évi ápril 19-én s megbalt Cannesban 1886 január 9-én. Ifjúsága óta kedvencz tárgya vala a byzantini kor hellensége. Alkalmazást nyervén 1833-ban a királyi (most nemzeti) könyvtárnak görög kézirati osztályában, elolvasá, tollal a kezében, a rábizott összes kincseket. Buvárlatai eredményeül kiadta 1839-ben herakléai Marcianus *Körülhajózását* (*περίπλους*), Artemidor kivo- natát és charaxi Izid-ort, mint pótlékot a kisebb görög geographu- sok kiadásához.

A következő évben közreboesátotta egy névtelennek kiadat-

lan beszédét a *Hajzat dicséretéről* Synesius ellen, a ki a kopaszságot magasztalta.

Ekkor ellenállhatatlan vágy támadt benne, a külföldi könyvtárak görög kézíratait megvizsgálni. A francia kormány teljesítette kívánságát s elegendő úti költséget utalványozott neki, úgy hogy 1842-ben Olaszország, 1843-ban Spanyolország, 1856-ban Oroszország s később Görögország könyvtáraiban buvárkodott.

Az Escorialban fölfedezte egy XVI. századbeli kéziratban Damascusi Miklós töredékeit, melyek Julius Caesar halálára vonatkoznak. Megjelentek először 1849-ben a Didot Alfréd által eszközölt francia fordítással. 1848-ban kiadta a francia kormány rendeletére az Escorial-könyvtár görög kézíratainak jegyzékét.

1850-ben kinevezték a francia törvényhozó testület könyvtárnokának s ezt a hivatalt majdnem haláláig viselte.

1851-ben közrebocsátotta Origenes *Philosophumena* című, a keresztyénség történetére nézve nagy fontosságú munkáját, melyet a Minoides Minas által Görögországból hozott kéziratok között talált.

1855-ben kiadta két kötetben az escuriali, florenzei, párisi és vatikáni kéziratokból Philes Mánuel költeményeit.

A következő évben Mornyval utazott Oroszországba, II. Sándor ezár koronázására, s ezt az alkalmat is arra használta föl hogy Sz.-Pétervár és Moszkva könyvtáraiban kutasson.

Ennyi érdemei elismerésül az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres megválasztotta őt 1860-ban tagjává.

1863-ban Athos hegyének zárdáiban keresett és talált görög kéziratokat.

A *Revue Numismatique*ben írt a byzantini bullákról s a *Revue Archéologique* közlötte a Thasos szigetén, Salonikban és Memphisben általa fölfedezett fölíratokat, valamint Appianusnak egy kiadatlan töredékét. Ezt ismertetem a m. t. Akadémia 1869-ik évi június 28-án tartott 23-ik ülésében s az ugyanazon évi *Értesítő*ben a 150-ik lapon.

1874-ben közrebocsátotta az *Association pour l'encouragement des études grecques en France* Évkönyvében az Athos-zárdákban fölfedezett kiadatlan görög szótárak töredékeit a XV. századból: Az első töredék előadja a hehezési szabályokat a magánhang-

zók sora szerint 15 szótagú, úgynevezett politikai versekben. Lássunk néhány szabályt.

Az *a*-nak lágy hehezete van *a* előtt, kivéve *άσα = άτινα*, — azután *ε* előtt, kivéve *άτε, άτερος = ό έτερος*, — továbbá *υ* előtt, kivéve *αύτη*, — úgyszintén *φ* előtt, kivéve *άφη*, — hasonlóul *χ* előtt, — ugyan így *ψ* előtt, kivéve *άψασθαι*, — végre oméga előtt. Azután következnek az *ε*-nal kezdődő szók s ezek között elősorolja az ismeretlen szerző az *α*-val kezdődőket is, világos jelöl, hogy az *α*-nak *e* hangot tulajdonított. Erre tárgyalja az *η* és *ι*-val, *ο* és *υ*-nal és *ω*-val kezdődő szók hehezését. A *ω*-t diphthongusnak nevezi, mivel két *ο*-ból keletkezett.

A 2-ik töredék 325 szónak helyesírásáról nyújt oktatást, szintén politikai versekben.

A 3-ik töredék szókő versekben ad némi oktatást a nyelvtanból s néhány verset közöl Theodosius grammaticustól és Moschopulos Mánueltól.

A 4-ik töredék így kezdődik: Tanuld meg, barátom, a ritka neveknek s a 24 betűnek a használatát is.

Μάθε καί Χρήσιν, φίλε μου, σπανίων ονομάτων
Καί τῶν στοιχείων άπισσῶν *) τῶν εἰκοσεταισσάρων.

E ritka szók száma 727, melyeket szintén betűrendben és politikai versekben ad elő a névtelen szerző.

1875-ben kinevezték az élő keleti nyelvek tanodájában a jelenkori hellén nyelv tanárának. Ezóta majdnem kizárólag az új hellének irodalmával foglalkozott s a *Journal des Savants*ban ismertette koronkint legújabb termékeit.

Az *Association pour l'encouragement des études grecques* évkönyvének 1875-ki kötetében kiadta Manasses Konstantinnak *erkölcsi költeményét*, mely 916 versből áll. Eredetije a párisi nemzeti könyvtár görög kézíratai között a 2750. sz. A. alatt fordul elő, melyről a nyomtatott katalogus ezt mondja:

Codex bombycinus, quo continetur

10 capita centum de rebus ad morum doctrinam pertinentibus, versibus partim hexametris, partim iambicis, partim anacroncticis scripta. Ex illis capitibus triginta et unum desiderantur;

*) Hibásan, *άπάρτων* helyett.

singulis autem subiunctus est commentarius; coniecta præterea ad marginem scholia.

2o Capita alia iisdem de rebus. Præmittitur epistola auctoris, cuius nomen non comparet; operis autem initium est *ὄν ἕδη πάντων βέλτιστε*.

3o Anonymi tractatus, quo christianæ religionis veritas adversus Iudæos asseritur. Incipit *ἐπειδήπερ πολλοί*.

4o Pythagoræ versus aurei.

Is codex sæculo decimo tertio exaratus videtur.

A 2-ik pontra megjegyzi Miller, hogy ez a költemény 15 szótagból álló politikai versekben van írva, hogy ott nincs a szerző levele, hanem előszava s hogy a szerzője Manasses Konstantin. (1143—1180 Kr. u.)

A költeményszáz fejezetből áll, melyek mindegyike külön tárgyról szól. Ilyenek a hit, remény, melyet a hit leányának nevez, a szeretet, a türelem, melynek vérté a hit, sisakja a remény, dárdája a szeretet, — az eskü, a béke, harag, az irigység, mely halálos, emberfaló kigyó, a lélekbe, észbe, érzetekbe ható keselyű, — a rokonszenv, szüzesség, józanság, az igazságosság, okosság, vitézség, tanács, erény, gonoszság, imádság, hazugság, lélek, igazság, ének, csacskaság, gondviselés, beszéd, alázat, becsületesség, állandóság, nemeség, dicsőség, kísértet, jótékonyosság, hízolgök, rágalom, bűnbánat, mértéktelenség, álom, munka, szeretet, bátorság, bú, ifjúság, szépség, tékozlás, nemtelenség, önzés, félelem, részegség, szokás, szégyen, feddés, dicséret, szegénység, gazdagság, vénség, törvény, fösvenység, nevetés, ellenmondás stb.

A jegyzetben figyelmeztetett 61 hellén szóra, melyek addig a szótárakban hiányoztak. Ezeket később fölvette a maga szótárába Kumanudis István, melyet *Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél* című akadémiai értekezésében (1885) ismertettem.

III. d'Eichthal.

d'Eichthal Gusztáv született Nancyban 1804-ik évi márczius 22-én izraelita szülőktől, de 13 éves korában áttért a kath. vallásra. Collegiumi tanulmányai után tanítványa lett Comte Ágostonnak, a positiv philosophia alapítójának, a ki által Saint-Simonnal ismerkedett meg, kinek iskolájához, miután Francia- és Angolországot

beutazta, 1829-ben végleg csatlakozott s melynek legtevékenyebb tagja volt. Az iskola föloszlása után Olaszországba s onnan Hellasba utazott, hol Kolettis miniszter igazgatósága alatt közgazdasági irodát (bureau d'économie publique) alapított. Ez időtől fogva soha meg nem szűnt a hellének iránt a legjobb indulattal viseltetn.

Athénből visszatérvén Párisba, kiadta 1836-ban *A két világ* című munkáját, bevezetésül Urqhart *Törökországához*. (Les deux mondes. Introduction à l'ouvrage d'Urqhart, intitulé la Turquie et ses ressources.) Ebben azt állította, hogy az osztrák birodalom átalakítása osztrák-magyar monarchiává Bécs és Pest fővárosokkal szükséges feltétele Európa új politikai szervezkedésének. Tehát 31 évvel előzte meg Deák Ferencz alkotását.

A két világ alapeszméje ez: Keleten és Nyugaton két polgárisodás létezik, mely egymásnak viszonyos jóakarattal szolgálhat s egymással közlekedhetik, a nélkül, hogy egybeolvadjon. Az egyiknek élén áll Franciaország, a másikén Törökország. Közöttök helyet foglal Ausztria-Magyarország. ellensúlyozó hatást gyakorolva mind a kettőre és szüntelenül egyensúlyba hozva azokat. Innen keletkezik az európai beavatkozás egész rendszere. De mindenek fölött szükséges Törökországgal Európának polgárosító befolyását közölni, magának a Keletnek polgárosítása végett; mert szükséges, hogy Törökország a Nyugat oltalma alatt álljon, valahányszor orosz betörés fenyegeti, de az is szükséges, hogy létele- nek középpontját Ázsia tengervidekén keresse, egyedül Thráciát tartva meg Európában, a hellén tartományokat pedig visszaadva kárpótlás mellett a szabad Hellásnak. «Hűsz hónapig tartózkodván ott, mondja Eichthal, észlelhettem az első kísérlet kimenetelét, melyre Európa vállalkozott, hogy Keletnek egy nemzetét újra föl- támaszssa. De meg kell vallani, hogy a kísérlet nem sikerült; mert egy részről e nemzetet, mely négyezer éves fönnállása s új fölsza- badulása miatt alaposan büszkélkedett, fölládozták az európai diplomacia követelményeinek; más részről pedig az Európa által e nemzet szervezésére választott tanács az egyenetlenségek színpada, a fejtelenség és cselszövények tűzhelye volt. Minő értéket tulajdonithattunk volna tehát a Hellás ellen szórt vádaknak? Itt a Kelet és Nyugat erkölcsisége egymással szemben állt; de úgy látszik, hogy nem a Nyugat erkölcsisége volt a túlnyomó. Hellást nem lakják, a mint sokan hiszik, zavargó, rabló s háborúskodó

emberek. A ktepheák híres nemzedéke csak Hellas szárazföldén, Thessalia és Epirus hegyein tartózkodik, hol fegyverrel a kezében megőrizte függetlenségét a törökök ellenében. A többi hellének földművelők, pásztorok, kereskedők, tengerészek, kik béke és csend után sovárognak. S ha összehasonlítjuk más országok földműveseivel, kereskedőivel, tengerészeivel, nem állnak hátrább sem értelemben, sem erkölcsiségben. A jelen nemzedék (1836-ban) az értelmi fejlődésnek is nagy fokát érte el. Az idegen csodálkozik, midőn a legegyszerűbb parasztot is hazája ügyeiről, Francia-, Angol- és Oroszország politikájáról hallja beszélni.*

1863-ban írt tanulmányt az igazságosság bölcsészetéről, tekintettel Platóra. (Étude sur la philosophie de la justice. Platon.)

d'Eichthal közli e dolgozatában Plató *Köztársasága, Törvényei s Államférfia* alapján az igazságosság meghatározását s elméletét. Plató szerint az igazságosság nemcsak ama polgári erény, mely mindenkinek, erősnek és gyöngének, gazdagnak és szegénynek egyaránt biztosítja személyét s vagyonát és törvény előtti egyenlőségét, hanem az igazságosság magának a társadalmi, az általános szervezetnek az elve, mely minden egyént, minden dolgot, minden erőt, minden tehetséget a maga helyére tesz s mindenkit munkája szerint megjutalmaz. — Az igazságosság nyilatkozik a mértékletesség, arány, illem, összhangzat által. Főadata, hogy a társadalom különféle osztályai s az egyén különféle tehetségei között ugyanazt az összhangzatot állapítsa meg, a mely a természet elemei, a mindenség összes részei között létez.

De d'Eichthal jól jegyzi meg, hogy maga Plató következetlen volt a saját elvére nézve az általa javaslatba hozott *Köztársaságban*, hol a háború szükségét, a munkás nép erőszakos alárendelését a tudósok osztálya által, az egyéni ösztönök elnyomását az összesség javára s a nők és javak közösségét sürgeti.

1865-ben megjelent d'Eichthaltól a következő munka: *A középtengeri három nagy nép és a keresztyénség.* (Les trois grands peuples méditerranéens et le Christianisme. Paris, Hachette.) Ebben azt mondja, hogy a Megváltó keresztfájára héber, görög és latin nyelven volt fölírva: «nazarethi Jézus a zsidók királya.» E három nyelvű fölírást régóta úgy tekinték, mint a három nép közreműködését a keresztyénség alakulásában. S valóban a keresztyén egyházat héberre teszi a hit, görögge a dogma s rómaivá a szervezet.

A keresztyén egyház befolyása alatt a papság, az egyetemek, a községek, a kormányok fáradhatatlan buzgalommal működtek, hogy azt a mi a héber görög és római lángészből fönmaradt, megújítsák és fejlesszék. A mai polgárisodásnak tehát eredete s fejlődése a középtengeri három nagy nép teremtménye.

A hellén és római műveltségről így ír: Hellas mindenek fölött a szabadságot szerette, nem csak a politikai szabadságot, mely a külföldi elnyomatást s a belföldi bitorlást visszautasítja, hanem a legtágabb értelemben vett szabadságot, mely az embernek minden tehetségét fejleszti s termékenyíti. Hellas küzdött kifelé a Kelet ellen s befelé a zsarnokok és oligarchák ellen, s e kettős küzdelmének győzelmei által biztosítá az egész világon a polgári s nemzeti szabadság diadalát. Azonban fő jogczímét a népek csodálatára s hálájára az képezi, hogy az emberi természetet lendületre indította. Nagy művészete az egyén nevelésében állt. Ott az állam szervezete csak eszköz arra, hogy biztosítsa az egyének legteljesebb fejlődését s leghasznosabb tevékenységét. Hellás valódi jelszava ez volt: ismerd magadat. Ezért kutatta a logika s metaphysika törvényeit, a matematikai igazságokat, a természet tüneményeit; azért szerette a szépséget, az érzelmek nevelését művészet által, az értelem nemesítését beszéd által s a test edzését gymnastika által. Innen magyarázható az ő függetlenségi szelleme, melynek még nem volt párja, s mely hasonlíthatatlanul nagyobb számú híres férfiakat adott Hellasnak, mint a minőkkel akármely nemzet dicsekedhetik.

Róma épen az ellentéte Hellasnak. Hellas szereti a szabadságot, Róma a törvényt. Hellás az egyén érdekével törődik, Róma az államról gondoskodik. Hellas kiváló egyének növendékháza, de nem nép; Róma ellenben csak nép, vagy jobban mondva, közügy, melyből az egyén némileg eltűnt. Rómának vannak nagy polgárai, nagy hadvezérei, nagy államférfiai, nagy szervezői, nagy törvénytudósai, de Hellással szemben nincsen nagy embere.

Mily buzgó védelmezője volt legyen d'Eichthal a görög nyelv nemzeti kiejtésének az erasmianusok ellenében, azt megírtam a m. t. Akadémia *Értesítőjének* 1869-ki évfolyamában (143—144. l.). Ugyanott közöltem (144—146. l.) *Voltaire és a görög kérdés 1770-ben* című értekezésének lényegét, hol Voltairenek azt az óhaját pártolja és indokolja, hogy a görög nyelvet kellene általános nyelvnek elfogadni.

Az *Association pour l'encouragement des Études grecques en France* 1874-ki évkönyvében megjelent tőle egy értekezés Trója helyéről. Ebben megvizsgálja Lechevalier és Schliemann érveit. Lechevalier azt bizonyította a múlt század végén, hogy a homéri Trója ott állt, hol most Bunarbasi helysége van; ellenben Schliemann Hissarliknál vélte fölfedezni a homéri Tróját. d'Eichthal ismerteti előbb a két hely fonsikját, Lechevalier utazását Troasban, a trójai rónaság helyrajzát Homér, Lechevalier és ennek folytatói szerint; azután meghatározza Simois forrását s folyamát; előadja Scamander forrásainak fölfedezését s azokat a változásokat, melyek Homér óta e két folyó folyamában és nevére nézve előfordultak. Végre megegyezik Schliemann érveit, s Lechevaliernek ad igazat.

1880-ban irt d'Eichthal az *Association par l'encouragement des études grecques* évkönyvében Socrates theológiájáról s vallási tanáról. (Théologie et doctrine religieuse de Socrate. Socrate et notre temps.) Ezt a dolgozatot hellénre fordította Valettas, kiről *Jelenés újhellén munkákról* című akadémiai értekezésében szóltam.

d'Eichthal életrajzát kiadta az ő fia, Jenő, melyhez élelőszót irt Queux de Saint-Hilaire. (Gustave d'Eichthal. *La langue grecque, Memoires et Notices* 1864—1884, *Précédé d'une notice sur les services rendus par M. G. d'Eichthal à la Grèce et aux études grecques par le marquis de Queux de Saint Hilaire*, Paris, 1887.)

Ebben a könyvben találjuk azt a levelet is, melyet d'Eichthal 1871-ben Mallethez intézett s melynek lényeges tartalma ez:

«A hajdankornak két nagy nemzetközi nyelve közül a hellén még él, mert nem volt úgy, mint a latin csak egy világot kormányzó városnak, hanem egy egész törzsnek a nyelve. Valamint a törzs, úgy a nyelve is túlélte a byzanti császárság bukását. A kereskedelmi szellem, a tudományok szeretete, a politikai események Európába s főleg Franciaországba költöztettek a múlt század vége óta számos helléneket, s ugyanekkor nagyon szaporodtak e hellén nemzetnél az iskolák s kereskedelmi irodák. A hellén királyság föllállítása óta pedig óriási léptekkel haladt elő ez a fejlődés s miglen otthon iskolák egymásután keletkeztek, külföldön elterjedtek és szaporodtak a hellén gyarmatok. Ma a Közép-, és Feketetenger partvidékei telve vannak hellén községekkel. Ilyenek vannak Konstantinápolyban, Várnában, Odessában, Taganrogban, Kars-

ban, Trapezuntban, Smyrnában, Kis-Ázsiának egész tengermellékén, Alexandriában, s a Nilus mentében Aethiopiáig, Triestben, Nápolyban, Livornóban, Marseilleben, Londonban, Liverpoolban, Manchesterben, Amerikában, Indiákban és számos más helyeken.

«Ezek a gyarmatok magokkal hozták s megőrzik nyelvöket; s templomokat, iskolákat, hirlapokat alapítanak. S mindenütt azt látják, hogy nyelvöket, mint klasszikait, tanítják. Azt mondom, *nyelvöket*, mert beállott változásai daczára is az új hellén nyelv nem egyéb mint folytatása a réginek. Ez ama nyelv, mely Nagy-Sándor hódításai következtében általánossá lett a *közös* nyelv neve alatt, mely valódi nemzetközi nyelv volt, elfogadtatva a meghódított országok által, melyekben a helyi tájnyelveket kiszorította.

«Származásának változatlanul megtartott ereje s a régi nyelv gazdagsága által az új hellén nyelv könnyen alkalmazkodott az újabb polgárisodás haladásához, s ha megemlékezünk, hogy tudományunk s művészetünk a hellén nyelvhez fordul, valahányszor új szót kell képezni, nem kell kételkednünk, hogy magok a hellének is ugyan ebből a forrásból merítettek.

«Azonban a hellének azt találták, hogy jóllehet a nyelvöket mindenütt mint klasszikait tanítják, még is minden országban különféleképen mondják ki. Ez a rendszer az oka, hogy a XVI. századtól kezdve a nyugati Európa és Hellas között minden érintkezés félbeszakadt s a hellén nyelvet még ötven évvel ezelőtt is a Nyugaton holtnak tekintették.

«De a fölszólalások e képtelen kiejtés ellen soha sem szüntek meg s Hellas föltámadása óta mindinkább elterjedtek. Angliában az igazi, nemzeti hellén kiejtés követői között vannak olyan férfiak, minők Gladstone, Blakie, Max Müller. Franciaországban a hellénisták, s tanárok legkitünőbbjei a hellének mostani kiejtését használják. Amerikában is mindinkább nagyobb haladást tesz ez a valódi kiejtés.»

Innen azt következteti d'Eichthal, hogy, ha a hellének mostani kiejtése az egész világ tanintézeteiben elfogadtatik, a hellén nyelv, melynél szebbet az emberi lángész még nem létesített, leend a világ nemzetközi nyelve.

Hasonló leveleket hozzám is intézett az 1868—1870. években. Meghalt 1886-ban, ápril 9-én, 82 éves korában.

IV. A volaptük.

d'Eichthal olyan érveket adott elő a hellén nyelvnek általános nemzetközi nyelvvé való behozatala mellett, minőkkel a Schleyer által kigondolt mesterséges *volapüket* nem lehet támogatni.

A volapükisták azt mondják, hogy az ő nyelvökben minden szó úgy ejtetik ki, a mint irva van. De ez nem felel meg a valóságnak; mert náluk a *c* = majd magyar *cs* majd *ds*; a *j* = magyar *s*; az *y* = *j*; a *z* = *cz*.

Azután több tárgy megnevezésében nem is egyeznek meg a volapükisták. Schleyer szótárától sokban eltér Kerchkhoffsé, kinek volapük nyelvtanát Zsigmondý Béla fordította magyarra. Ilyen eltérések a sok közül, a következők:

	<i>Kerchkhoffsnál.</i>	<i>Schleyernél.</i>
esütörtök	= luliüdel	dödel
december	= balsetelul	dékul
felület	= plen	löpaplen
hétfő	= velüdel	mundel
ma	= adelo	tudel
november	= balsebalul	novul
október	= balsul	otul
péntek	= mälüdel	fiüdel
szerda	= folüdel	vesdel
szombat	= velüdel	zädel

(Zsigmondýnál a hétfőnek is ez a neve.)

tegnap	= üdele	yesdel
vasárnap	= balüdel	soldel.

Azonkívül Schleyer s követői a *h* helyett használják a görög kemény hehezet jelét; de Kerchkhoffs és hívei megtartják a *h*-t. Továbbá az *ä, ö, ü* betűk nem nemzetköziesek, mert a francziában és olaszban nincs *ä*, az olaszban, spanyolban, hellénben nincs *ö, ü*, az angolban nincs *ü*. Ha pedig a volapükisták azt mondják, hogy az *ä* hosszú *e*-t jelent, akkor fölvehették volna a magyar vagy franczia *é*-t.

Az sem áll, hogy a *volapükben* nem lehet félreértés; mert a németek fölcserélik sokszor a *g*-t és *k*-t, a *d*-t és *t*-t.

Tehát az ő szájokban egyféleképen hangzik a volapük *büg* (szelen-eze) és *bük* (könyvnyomás), *düg* (méltóság) és *dük* (diktálás), *dog* (kutya) és *dok* (doktor).

Szabályok helyett a volapükben önkény és ábránd uralkodik. Miért csinál például a latin *animal*-ból *nim*-et és az *imperator*-ból *limep*-et, holott okszerűbb volna az *imper* vagy *impel* vagy *imp*.

Azt mondják a volapükisták, hogy nyelvök a legegyszerűbb a világon s ennek daczára Schleyer a parancsoló mód négy alakját vette föl, s azzal büszkélkedett, hogy a volapük olyan alakdús, mint egy élő nyelv sem.

Ugyanegy tárgynak két neve is van a volapükben; így az arany neve *golüd*, de a vegytanban *golin*.

Schleyernél a tanítónő *jitüdel*, Kerchkhoffsánál *oftüdel*. Söt *aprilis* neve Lottnál, a ki Schleyer követője, *apul*, Toussaintnél pedig, a ki szintén Schleyer híve, *folul*; — *január* Lottnál *yanul* és *balul*, Kerchkhoffsánál és Toussaintnél csak *balul*; — *február* Lottnál *felul*, a két utóbbinál pedig *telul*.

Mind erre nézve lásd Schridde Otto könyvecskéjét: *Praktisch-kritischer Volapük-Trichter*. (Brünn, 1887.)

Ez azt állítja, hogy Kerchkhoffs rövidítései, módosításai következtében Schleyer volapük szótára már hasznavehetetlen. Tehát a kik Schleyer rendszere szerint tanultak, újra kezdenek a munkát. Vagyis most már két volapük van, a régi és az új. De ha Kerchkhoffs volapükjét is rövidítendik, úgy hogy minden szó csak egy tagból álljon, hogy az igének csak egy múlt ideje legyen, hogy a kapcsoló és parancsoló módot csak egy igealak fejezze ki stb., akkor egy harmadik volapük is keletkezik vagy is a *volapük* átváltozik *bäbelpükre*.

Azért nyugodt lehet d'Eichthal Gusztáv dícső lelke; mert ha a *volapükisták* azzal dícselkednek, hogy most már százezer ember tanulja az ő világnyelvöket, d'Eichthal az vigasztalhatja, hogy a görög nyelvet századok óta az egész világon évenként százezer ifju tanulta s most is tanulja.